

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 159.922.8:159.942:316.346.32-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-2024-4-7>

Загурська Інна

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної та практичної психології
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Ткачук Марія

*практичний психолог
Житомирського центру розвитку дитини № 55*

ВПЛИВ БУЛІНГУ НА ВИНИКНЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Анотація. У статті описані результати експериментального дослідження впливу булінгу на виникнення тривожності у підлітковому віці. Процедура дослідження відповідала схемі квазіекспериментального плану ex-post-facto із залученням однієї експериментальної та однієї контрольної групи. На першому етапі дослідження отримано емпіричні дані про наявність булінгу за допомогою комплексного опитувальника OLWEUS у закладах освіти (описаного авторським колективом у складі Л. Найдьонової, Ю. Букіної, Л. Григоровської, Н. Дятла). На основі результатів дослідження учнів було розподілено на експериментальну та контрольну групу. До експериментальної групи увійшли учні, результати опитування яких проілюстрували те, що вони зазнавали булінгу. До контрольної групи увійшли учні, результати опитування яких проілюстрували те, що вони не зазнавали булінгу. На другому етапі дослідження аналізувались прояви тривожності досліджуваних експериментальної та контрольної груп за допомогою шкали SCARED-C (опитувальник для дітей та молоді). Перевірка статистичної достовірності результатів дослідження здійснювалась за допомогою t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок. Дослідження наявності булінгу в учнів експериментальної групи показало, що 81,82% досліджуваних 1-2 рази за останні кілька місяців зазнавали булінгу у школі у формі образливих прізвиськ та насміхання, наклепів, залякування, принизливих повідомлень за допомогою соціальних мереж і телефонних дзвінків. Досліджувані контрольної групи не зазнавали булінгу у школі. Порівняння відсоткового вираження видів тривожності в учнів обох груп та використання t-критерію Стьюдента засвідчило підтвердження гіпотези про те, що наявність булінгу у шкільному середовищі зумовлює виникнення соціальної та шкільної фобії. Однак отримано спростування гіпотези щодо причин виникнення ознак тривожного та панічного розладу з вираженими соматичними симптомами тривоги. Іншими словами, прояви цих видів тривожності у досліджуваних експериментальної групи провокуються не виключно наявністю булінгу у шкільному середовищі, а й іншими вагомими факторами, які потребують вивчення. Також додаткового вивчення потребують причини, які зумовлюють високе відсоткове вираження цих видів тривожності в учнів контрольної групи, які не зазнавали булінгу протягом останніх кількох місяців.

Ключові слова: булінг, тривожний розлад, панічний розлад і соматичні симптоми тривоги, генералізований тривожний розлад, розлад сепараційної тривоги, соціальна фобія, шкільна фобія.

Zagurska Inna

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department Social and Applied Psychology
Zhytomyr Ivan Franko State University*

Tkachuk Mariia

*Practical Psychologist
Zhytomyr Child Development Center No. 55*

IMPACT OF BULLYING ON THE DEVELOPMENT OF ANXIETY IN ADOLESCENCE

Abstract. The article describes the results of an experimental study of the impact of bullying on the emergence of anxiety in adolescence. The study procedure corresponds to the scheme of a quasi-experimental ex-post-facto design, which is designed to include a control group and an experimental one. At the first stage of the study, empirical data on the presence of bullying were obtained by using the OLWEUS comprehensive questionnaire in educational institutions (described by the authors' team consisting of L. Naidonova, Yu. Bukina, L. Hryhorovska, N. Diatel). Based on the results of the study, the students were divided into an experimental and a control group. The experimental group included students whose survey results showed that they had been bullied. The control group included students whose survey results showed that they had not been bullied. At the second stage of the study, the manifestations of anxiety in the experimental and control groups were analysed using the SCARED-C scale (a questionnaire for children and young adults). The statistical reliability of the study results was verified using Student's t-test for independent samples. Bullying detection in experimental group of school children has shown, that 81.82% of studied have been bullied at school from 1 to 2 times over the last few months by means of insulting nicknames, mockeries, slanders, intimidations, humiliating messages in social networks and phone calls. Those from the control group have not experienced school bullying. Comparison of the percentage expression of anxiety types and the use of Student's t-test among representatives of both groups have confirmed the hypothesis that the presence of bullying in the school environment leads to the emergence of social and school phobia. However, the hypothesis about the causes of anxiety and panic disorder with pronounced somatic symptoms of anxiety was disproved. In other words, the manifestations of these types of anxiety in the experimental group are provoked not only by the presence of bullying in the school environment, but by other significant factors that require study. Also, an additional study is required to determine the reasons which cause the high percentage of these types of anxiety among students of the control group, who have not been bullied over the last few months.

Keywords: bullying, anxiety disorder, panic disorder, somatic anxiety symptoms, generalized anxiety disorder, separation anxiety disorder, social phobia, school phobia.

Постановка проблеми та аналіз досліджень.

Проблема булінгу висвітлюється у дослідженнях як закордонних (Г. Аффузо, Е. Баккіні, А. Дункан, Г. Еспозіто, Д. Ольвеус), так і вітчизняних науковців (О. Барліт, О. Кормило, А. Мельниченко, Л. Найдьонова). Утиск, цькування, ігнорування, ізоляція та дискримінація розглядаються як основні форми булінгу.

Аналіз відповідної джерельної бази показує, що булінг в освітньому середовищі не є поодиноким явищем. Діти та підлітки, які зазнають булінгу, можуть мати ризики для психічного здоров'я. Ґрунтовного вивчення потребують питання впливу булінгу на виникнення тривожності у підлітковому віці. Перші систематичні дослідження булінгу і тривожності, спричиненої ним, належать норвезьким ученим, зокрема Д. Ольвеусу [10].

Виклад основного матеріалу. У дослідженні впливу булінгу на виникнення тривожності у підлітковому віці взяли участь 40 осіб (учні віком 12–13 років). Процедура дослідження відповідала схемі квазіекспериментального плану ex-post-facto із залученням однієї експериментальної та однієї контрольної групи [2; 3; 4].

На I етапі дослідження отримано емпіричні дані про наявність булінгу за допомогою комплексного опитувальника OLWEUS у закла-

дах освіти (описаного авторським колективом у складі Л. Найдьонової, Ю. Букіної, Л. Григоровської, Н. Дятла) [7]. На основі результатів цього дослідження учнів розподілено на експериментальну групу (ЕГ) та контрольну групу (КГ). До експериментальної групи (n=11) увійшли учні, результати опитування яких проілюстрували те, що вони зазнавали булінгу. До контрольної групи (n=29) увійшли учні, результати опитування яких проілюстрували те, що вони не зазнавали булінгу.

На II етапі дослідження аналізувались прояви тривожності досліджуваних експериментальної та контрольної груп за допомогою шкали SCARED-C (опитувальник для дітей та молоді).

На III етапі дослідження здійснювалася перевірка статистичної достовірності результатів дослідження за допомогою t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок.

Опишемо структуру експерименту:

Вибір стратегії експерименту, пояснення вибору: констатуюча.

Вибір плану за способом представлення незалежних змінних, опис незалежних змінних: якісний план експерименту. Незалежна змінна представлена у номінальній шкалі. Наявність булінгу представлена якісною ознакою (наявність булінгу; відсутність булінгу).

Вибір плану за кількістю груп, визначення плану, опис вибірки з поділом на експериментальну та контрольну групи: міжгруповий план експерименту. До експериментальної групи увійшли учні, результати опитування яких проілюстрували те, що вони зазнавали булінгу. До контрольної групи увійшли учні, результати опитування яких проілюстрували те, що вони не зазнавали булінгу.

Вибір плану за кількістю незалежних змінних та їх варіантів: план з однією незалежною змінною.

Рівні прояву незалежної змінної: наявність булінгу; відсутність булінгу.

Вибір плану за особливостями контролю валідності, визначення плану, представлення схеми плану:

Квазіекспериментальний план ex-post-facto.

(R) X O

(R) O

Методи виміру залежної змінної: шкала SCARED-C (опитувальник для дітей та молоді).

Визначення способів контролю валідності в експерименті: в експерименті використано такі

способи контролю валідності: контроль процедури експерименту, забезпечення константності часових параметрів; методів виміру.

Перевірка статистичної достовірності результатів дослідження: використання t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок.

Виділення незалежної, залежної змінної, експериментальної гіпотези.

Незалежна змінна: наявність/відсутність булінгу.

Залежна змінна: тривожність у підлітковому віці.

Експериментальна гіпотеза: підлітки, які зазнавали булінгу, матимуть вищий рівень тривожності порівняно з однолітками, які такого досвіду не мали.

Опишемо узагальнені результати дослідження учнів експериментальної (27,5% осіб) та контрольної (72,5% осіб) групи на основі аналізу відповідей на запитання комплексного опитувальника OLWEUS.

Наприклад, на запитання: «Наскільки тобі подобається у школі» 9% досліджуваних експе-

Рис. 1. Відсотковий розподіл відповідей досліджуваних на запитання «Наскільки тобі подобається у школі», експериментальна група

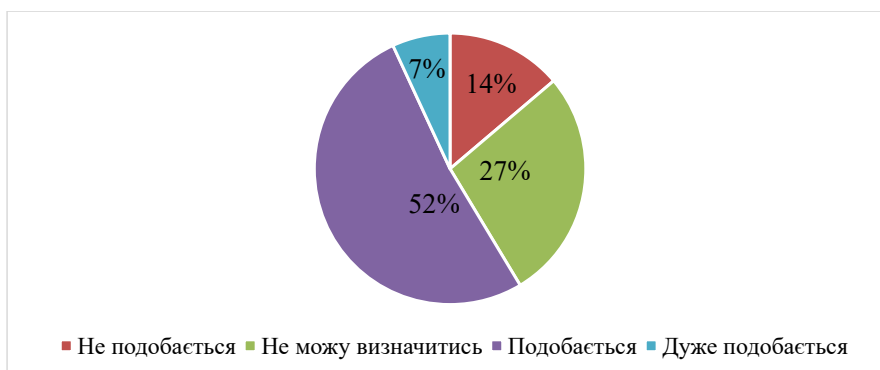

Рис. 2. Відсотковий розподіл відповідей досліджуваних на запитання «Наскільки тобі подобається у школі», контрольна група

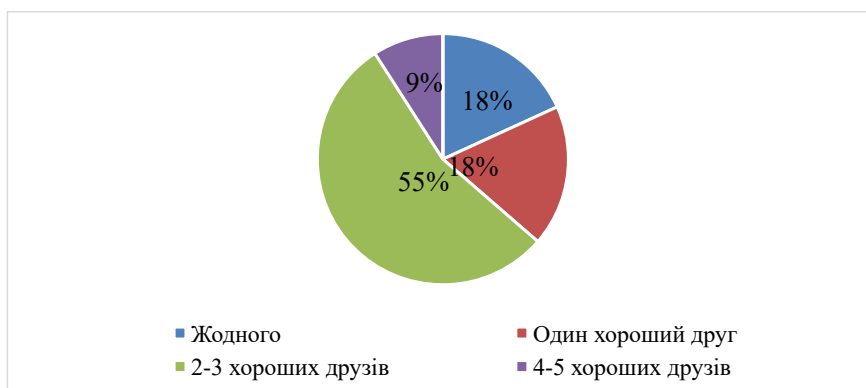

Рис. 3. Відсотковий розподіл відповідей досліджуваних на запитання «Скільки хороших друзів у тебе є в класі?», експериментальна група

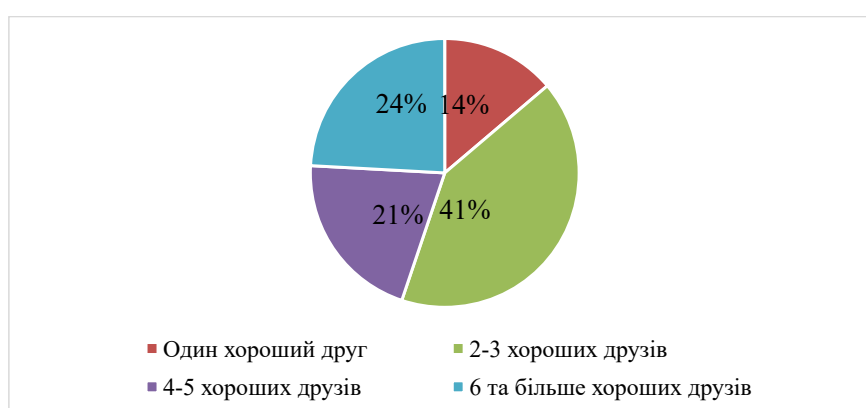

Рис. 4. Відсотковий розподіл відповідей досліджуваних на запитання «Скільки хороших друзів у тебе є в класі?», контрольна група

риментальної групи відповіли «дуже не подобається»; 18% – «не подобається»; 46% – «не можу визначитись»; 18% – «подобається»; 9% «дуже подобається» (див. рис. 1).

На таке ж запитання 14% досліджуваних контрольної групи відповіли – «не подобається»; 27% – «не можу визначитись»; 52% – «подобається»; 7% – «дуже подобається» (див. рис. 2).

Значна відмінність простежується у відсотковому розподілі дітей, яким подобається у школі (18% та 52% досліджуваних експериментальної та контрольної групи відповідно).

На запитання: «Скільки хороших друзів у тебе є в класі?» 18% досліджуваних експериментальної групи відповіли «жодного»; 18% – «один хороший друг»; 55% – «2-3 хороших друзів»; 9% – «4-5 хороших друзів» (див. рис. 3).

На таке ж запитання 14% досліджуваних контрольної групи відповіли – «один хороший друг»; 41% – «2-3 хороших друзів»; 21% – «4-5 хороших друзів» та 24% – «6 та більше хороших друзів» (див. рис. 4).

Жодного друга не має 18% досліджуваних експериментальної групи на противагу досліджуваним контрольної групи, в яких є щонайменше один хороший друг.

Аналіз відповідей досліджуваних на решту запитань опитувальника дозволяє простежити частоту булінгу та форми його прояву у досліджуваних експериментальної групи. Зокрема, виявлено, що булінг найчастіше проявлявся у формі образливих прізвиськ і насміхання, наклепів, залякування, принизливих повідомлень за допомогою соціальних мереж і телефонних дзвінків. Більшість досліджуваних зазначали, що кривдниками є однокласники. При цьому учні приймали рішення нікому не говорити про булінг по відношенню до них.

На основі аналізу запропонованих ситуацій простежено прояви булінгу серед дівчат і хлопців, які увійшли до експериментальної групи. Дівчата (25%) вказали, що таке траплялося у школі, у дворі, в інших місцях; 25% зазначили, що одного разу були свідками знущань і не втру-

чалися; а 12,5% потрапляли у ситуацію в якості жертви; 25% досліджуваних вказали, що мимоволі ставали провокаторами булінгу. Більшість дівчат (62,5%) і хлопців (66,7%) зазначили, що не пам'ятають, коли дорослі втручалися, з'ясовуючи причини. Згідно з відповідями дівчат, такі ситуації траплялися, коли їм було 12 років (75%) та до 12 років (25%). Згідно з відповідями хлопців, такі ситуації траплялися, коли їм було 12 років (66,7%) та 10 років (33,3%).

Аналіз запропонованої ситуації досліджуваними контрольної групи показав, що 5,26% хлопців раніше зазнавали булінгу; 36,84% досліджуваних хлопців зазначили, що один раз були свідками знущань над іншими, але не втручалися. Згідно з відповідями хлопців, такі ситуації траплялися, коли їм було 12 років (42,1%), 11 років (10,53%) та 10 років (42,1%). Відповіді досліджуваних дівчат показують, що 20% з них раніше мінімум один раз потрапляли у ситуацію в якості жертви. Згідно з відповідями дівчат, такі ситуації траплялися, коли їм було 12 років (70%) та до 12 років (30%).

Другим етапом дослідження передбачено аналіз проявів тривожності у досліджуваних експериментальної та контрольної груп за допомогою шкали SCARE-C (опитувальник для дітей та молоді) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Відмінності між проявом видів тривожності у підлітків експериментальної та контрольної групи

№	Види тривожності	Експериментальна група, %	Контрольна група, %
1	Тривожний розлад	27	48
2	Панічний розлад та виражені соматичні симптоми тривоги	9	42
3	Генералізований тривожний розлад	0	0
4	Розлад сепараційної тривоги	0	0
5	Соціальна фобія	18	0
6	Шкільна фобія	46	10
Всього		100	100

Аналіз проявів тривожності досліджуваних, які увійшли до експериментальної групи (n=11) показав, що 27% осіб мають ознаки тривожного розладу, 9% учасників дослідження – ознаки панічного розладу та виражені соматичні симптоми тривоги, 18% – ознаки соціальної фобії та 46% – ознаки шкільної фобії.

Наявність ознак соціальної та шкільної фобії є одним із наслідків того, що учні експериментальної групи зазнавали булінгу у шкільному середовищі. Це також підтверджує перевірка статистичної достовірності результатів дослідження за допомогою t-критерію Стьюдента. Зокрема, статистично значима відмінність у результатах дослідження тривожності за критерієм «Шкільна фобія» між експериментальною групою та контрольною групою виявлена на рівні $p=0,02<0,05$.

Аналіз проявів тривожності досліджуваних, які увійшли до контрольної групи (n=29), показав, що 48% осіб мають ознаки тривожного розладу, 42% відчувають прояви панічного розладу та виражені соматичні симптоми тривоги, а 10% учасників дослідження мають ознаки шкільної фобії. На противагу досліджуваним експериментальної групи, в учасників контрольної групи ознак соціальної фобії не виявлено, ознаки шкільної фобії теж мають менше відсоткове вираження.

Цікавим є той факт, що відсоток учнів контрольної групи з ознаками тривожного розладу та панічного розладу з вираженими соматичними симптомами тривоги більший, ніж відсоток учнів експериментальної групи з цими ознаками. Перевірка статистичної достовірності результатів дослідження за допомогою t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок показала статистично значиму відмінність між показниками за цими видами тривожності між експериментальною групою та контрольною групою ($p=0,03<0,05$ за критерієм «Тривожний розлад» та $p=0,02<0,05$ за критерієм «Панічний розлад та виражені соматичні симптоми тривоги»).

Висновки. Дослідження наявності булінгу в учнів експериментальної групи показало, що 81,82% досліджуваних 1–2 рази за останні кілька місяців зазнавали булінгу у школі. Булінг найчастіше виражався у формі образливих прізвиськ і насміхання (72,73% учнів); наклепів (36,36% учнів); залякування (27,27% учнів); принизливих повідомлень за допомогою соціальних мереж і телефонних дзвінків (27,27% учнів). Приблизно 72,7% учнів зазначили, що кривдниками є їхні однокласники, переважно хлопці, які збирались у групи від 4 до 9 осіб. Більшість досліджуваних експериментальної групи (54,54%) нікому не повідомляли про булінг, але переконані, що їхній класний керівник зміг би вплинути на припинення знущань.

Дослідження наявності булінгу в учнів контрольної групи показало, що досліджувані не зазнавали булінгу у школі за останні кілька

місяців. Раніше знущання могли проявлятися у формі образливих прізвиськ і насміхання (27,59% учнів); забирання речей (10,34% учнів). Більшість учнів (75,86%) зазнавали знущань через інтернет, а 24,14% – по телефону. Досліджувані (86,2%) зазначили, що це були однокласники, переважно хлопці.

Порівняння відсоткового вираження видів тривожності в учнів експериментальної та контрольної груп та використання t-критерію Стьюдента дозволяє говорити про підтвердження гіпотези про те, що наявність булінгу у шкільному середовищі зумовлює виникнення соціальної та шкільної фобії. Однак отримано спростування гіпотези щодо причин виникнення ознак тривожного та панічного розладу з вираженими соматичними симп-

томами тривоги. Тобто прояви цих видів тривожності у досліджуваних експериментальної групи провокуються не виключно наявністю булінгу у шкільному середовищі, а й іншими вагомими факторами, які потребують вивчення. Додаткового вивчення потребують причини, які зумовлюють високе відсоткове вираження цих видів тривожності в учнів контрольної групи, які не зазнавали булінгу протягом останніх кількох місяців.

Проведене дослідження не претендує на вичерпність та досконалість. Додаткового пояснення потребують причини виникнення ознак тривожного розладу та панічного розладу з вираженими соматичними симптомами тривоги, які є як у досліджуваних контрольної, так і у досліджуваних експериментальної групи.

Список використаних джерел

1. Барліт О. О. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти*. 2012. № 2. С. 44–47.
2. Горбунова В. В. Експериментальна психологія в схемах і таблицях : навчальний посібник. Київ : Видавничий Дім «Професіонал», 2007. 208 с.
3. Горбунова В. В. Етичні та правові аспекти психологічних досліджень. *Практична психологія соціальна робота*. 2005. № 3. С. 18–23.
4. Загурська І., Дем'янчук Ю. До проблеми планування та організації експериментальних досліджень у психології. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. 2023. Вип. 15. С. 35–42.
5. Корміло О. Явище булінгу в освітньому просторі. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Психологія»*. 2015. Вип. 35. С. 174–187.
6. Мельниченко А. Зрозуміти (і здолати) булінг. Харків : Віват, 2024. 304 с.
7. Найдьонова Л. А. Діагностика булінгу і кібербулінгу : методичні рекомендації / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ, 2019. 94 с.
8. Vacchini E., Esposito G., & Affuso G. School experience and school bullying. *Journal of Community & Applied Social Psychology*. 2009. Vol. 19. P. 17–32. URL: <http://dx.doi.org/10.1002/casp.975>.
9. Duncan A. Bullying in American Schools: A Social-Ecological Perspective on Prevention and Intervention, edited by Dorothy L. Espelage & Susan M. Swearer. *Journal of Catholic Education*. 2006. Vol. 10(2). URL: <http://digitalcommons.lmu.edu/ce/vol10/iss2/12>.
10. Olweus D. Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention programme. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 1994. № 35. P. 1171–1190.